

Gondolatok a szentpétervári finnugrisztikáról

Rövid előadásomat vallomással kezdem. Szentpétervár örök és reménytelen szerelmem. Érett ifjúkoromban öt évig éltem és dolgoztam ebben a városban, jártam fáradhatatlanul utcáit, tereit, parkjait, hídjait, múzeumait, temetőit, városnegyedeit, környezetét, színházait, s ültem végtelenül sok időt fantasztikus gazdagságú kisebb és nagyobb könyvtárainban. A fehér éjszakák felfoghatatlan különlegessége, a sötét és kemény telek féléves szorítása összetartozott, elfogadtam magaménak (oroszul: sajátomnak). Bár sohasem voltam orosz szakos, nem tudtam (s ma sem tudok jól) oroszul, értettem s éreztem valahogy a szovjet világ alatti orosz mélyréteget, a világirodalom legjavának tartottam s tartom ma is az oroszot. Sok jó emberem volt az ún. egyszerű polgárok, lakótársak, bolti elárúsítók, utcai pirog-, kvász- és sörárusok, ruhatáros nénik és bácsik között, főként azonban a segítőkész kollégák, messze városokból hozzám látogató tudós barátok és az idős könyvtárosok társaságában. Mindig szépek és kedvesek voltak az ifjú – örökifjú – pétervári (egyébként mindig Leningrád jön a tollamra) hölgyek, köztük tanítványaim számos barátnőjükkal, s csak tanári „tekintélyem” és „szigorúságom” mentett meg bizonyos vonzó-veszélyes komplikációktól, s tette lehetővé, hogy az álomvilág most, több évtized után is változatlan intenzitással élhessen tovább bennem.

Ennyi a személyes emlékekből 30 évvel azután, hogy befejeződött munkám az akkor Zsdanovról elnevezett egyetemen, s hogy most – nagy örömömre – megint itt lehetek a Nyéva-parti egyetem Finnugor Tanszékének 75. éves jubileumán.

Mint finnugrista e helyen először arra gondolok, hogy a finnugrisztika voltaképp „orosz tudományszak” is lehetne, hisz az Orosz Birodalom területén él a finnugor (uráli) népek többsége, s tkp. talán minden történeti időben éltek határaikon belül finnek is, észtek is – sőt még magyarok is. Tehát: ha akadt volna erre a feladatra vállalkozó vagy felkért tudós (egyébként közel állt ehhez a „csúd specialistának is számító” Lomonoszov, vagy a cári udvarban munkálkodó német Fischer), már Sajnovics és Gyarmathi előtt megírhatta volna a finnugor nyelvek rokonságát igazoló alapművet.

Szentpétervári tanulmányaim során győződtem meg arról, hogy ez a város döntő fontosságú szerepet játszott fennállásától mindmáig az egyetemes finnugrisztikában, s hogy e tekintetben csak egy város előzi meg – kézzelfoghatóan, gyakorlatilag, funkcionálisan s politikailag meghatározottan – mégpedig a Volga-parti központ, Kazány. Más orosz (majd új szovjet) városok jelentősége sem csekély (pl. Moszkva, Novoszibirszk, Tyumeny – s átmenetileg Tartu, ill. a finnugor nemzetiségek adminisztratív központjai), de egyikük sem mérhető – lényegét tekintve – a két kiemelt centrumhoz.

Szentpétervárról szólva nem szeretnék közhelyeket említeni, közismert tényeket ismételni. Ez a város alapításától kezdve a modernizáció kezdeményezője és motorja Oroszországban. Ehhez a cári udvar és intézményrendszere jelöli ki a feladatokat és ad bőkezű támogatást. Külföldről is igénybe veszi, s meg is fizeti a szaktudást; a tudomány valamennyi területén évszázadokat hoz és pótol be a XVIII., majd a XIX. sz. folyamán. Voltaképp ebben az időszakban méri fel saját magát, óriási területeit, lehetőségeit, természeti

kincseit, földrajzi adottságait, nemzetiségeit, kultúráit és nyelveit a hatalmas orosz birodalom. Az expedíciók, kutatások, alapítások, városlétesítések, gyár- és intézménytelepítések soráról lehetetlen beszámolni, miként a korabeli kiadványok alig felmérhető tömegéről sem. Mindennek csupán csekély töredéke az, ami a finnugrisztikát illeti, számunkra mégsem elhanyagolható. Erről a finnugrisztikai szerepről, idevágó tényekről szólnék a továbbiakban sok kihagyással, hiányosan, tömörségre törekedve.

Többek között pl. Szentpéterváron nyomtatták ki az 1770-es években az első hiteles, eredeti nyelvmesterek közlésén alapuló votják és cseremisiz nyelvtenokat (amelyeket egyébként Kazányban állítottak össze!). Rendkívül igényes kivitelben, jó minőségben készültek el ezek a nevezetes könyvek! Ma már nyelvemlékek, faksimile kiadásai is megjelentek az USA-ban, később az érintett népek fővárosaiban.

Szentpétervár a felkészülés fontos állomása volt a XIX. század első felében a magyar, a finn és az észti finnugristáknak is. Az itteni tudományos világ hathatós támogatásával tette meg jelentős gyűjtőútjait számos nyelvrokonhoz Reguly Antal, A. J. Sjögren és F. J. Wiedemann is. (Az utóbbi kettő – történetileg ismert okokból – orosz akadémikusként!)

A XIX. sz. végén, a XX. sz. elején Szentpéterváron tanult, dolgozott és publikált (mások mellett) a komi G. Litkin, K. Zsakov, Szorokin Pityirim, ill. – részben – a votják G. Verescsagin és a mordvin M. Jevszjev.

A nagyhírű (valamennyire mordvinistának is tartható) A. Sahmatov már az 1900-as évek elején szeretett volna finnugor tanszéket életre hívni a Szentpétervári egyetemen, terveit azonban csak húsz évvel később valósíthatta meg kedves tanítványa, D. Bubrih. Az őáltala alapított imponáló műhelyt, nagyszerű tanszéket ünnepeljük most – a 75. születésnapon – a jelenlevők e kedves és széles körében.

D. Bubrih minden bizonnyal az orosz (ill. a szovjet) finnugrisztika – s hozzáfűzöm: a nemzetközi finnugrisztikának is! – egyik legkiemelkedőbb, legsokoldalúbb személyisége. Új világot teremtett, iskolát létesített, tanítványok sorát nevelte, számos könyvet írt, expedíciók sorát szervezte, szakmáját kiemelte a provincializmusból, s közben megjárta a poklokat, a Dosztojevszkij-féle »holtak házáat«. Halála is jelképes, a katedrán érte a végzetes szívroham, tanítványai árulták el, mint Jézust Júdás. (Ne tapintatoskodjunk még mindig: a tettesek egyik vezéralakja az udmurt nyelvtudomány egyik jelessége, V. I. Alatirev volt). A Mester lassankint elfoglalja méltó helyét a tudományban, egykori köreiből s a további nemzedékekből egyre többen vallják magukat hívének, követőjének, tanítványának. Bubrih hatására és közreműködésével létesült Leningrádban a LOIKFUN (Leningradszkoje obszsesztvo isszledoványija kulturi finno-ugorszkij narodov) nevű egyesület, amely kitűnő szakemberekkel (köztük pl. a zseniális udmurt Gerd Kuzebajjal) színvonalas kiadványokkal gazdagította a tudományt, vidéki fiatalokat is szervezett, s nemzetközi finnugor kongresszus összehívását tervezte. (Ezt pl. csak több mint 30 évvel később sikerült megvalósítani, 1960-ban, Budapesten.) Bizonyára Bubrih lehetett a spiritusz rektora az 1928-ban kiadott nagy értékű »Finnougorszkij szbornyik« című tudománytörténeti és bibliográfiai összeállításnak is, a maga nemében az első komplex szemléletű nagy szakmunkának. (Sajnos, nyomát is alig látom a nemzetközi szakirodalomban!)

De Szentpétervár lett a központja a Szibéria őshonos nemzetiségei részére teremtett »Északi Népek Intézeté«-nek is. A mintegy két tucat kicsiny nép írástudatlan fiataljaiból összetoborzott hallgatóság kiképzésére a korabeli Szovjetunió legjobb (még a cári Oroszországban diplomázott) tudósai sereglettek itt össze, telepedtek itt le – néhány utolsó

nyugodt évre. A nagy tanárok és a mindig kiemelkedően ragyogó képességű első nemzedék (közvetlenül a tundráról és a tajgáról) találkozásából, együttműködéséből nemzetiségi kultúrák alapjai (ábécék, tankönyvek, antológiák, újságok) teremtdtek meg, tette kész tehetségek sora lépett színre. De: jött a Kirov-gyilkosság, majd 1935., 1936., 1937., 1938. (egyik szörnyűbb év a másiknál!), aztán pedig a háború és a leningrádi blokád. Ki így, ki úgy odaveszett, az említett két csoportból alig maradt túlélő. (Teljesítményüket 70 év óta megközelíteni sem tudták az utódok, sajnos.)

S itt volt még az ún. SZOFIN-ügy is: amely speciálisan sztálini és finnugor. A betűszó feloldása: Szozuz oszvobozsgyenyija finno-ugorszkij narodov, s a Szovjetunióbeli finnugor népeket keretbe foglaló konstrukciónak (több ábrája is napvilágot látott különféle oroszországi és külföldi publikációban) van »leningrádi ága« is. A legesleghatékonyabb szovjet szervezet (a CSEKA, OGPU, KGB stb.) természetesen ezen a területen is eredményesen és »szakszerűen« tevékenykedett. Kő kövön nem maradt, s az »ügy«-nek nyoma sem évtizedekig. Leningrádban töltött esztendeim alatt (noha sok bizalmas, máig élő jó barátom beszélt »titkokról«), semmit sem tudtam meg a GULÁG-okról, s 1995-ig a SZOFIN-ügyről sem szereztem tudomást.

A háború után továbbra is jelentős marad Leningrád szerepe a finnugrisztikában. Még Bubrih kezdeményezi az ún. Összorosz Finnugor Konferenciák rendszeres megtartását, amelyből kettőt is 1947-ben, 1949-ben) megrendeznek e városban még a nevezett életében. Tudtommal 1987-ig bezárólag 17 ilyen konferenciát hívtak össze a Szovjetunió finnugor centrumaiban. Ezeknek a rendkívül fontos, érdekes találkozóknak alig volt visszhangjuk a nyugat-európai központokban! Az Északi Népek Intézete egy idő után a Herzen Pedagógiai Főiskola részlegeként (változó neveken) ma is működik, továbbra is kitűnő tanárok sorával, immár több helybélivel, tehát született »szibirják«-kal (ld. a manysi M. Vahrusevát, a hanti Ny. Tyerjoskint, az orosz-nyenyec N. Tyerescsenkót stb.). Diplomásaik sorában pedig ott található a szibériai kis népek legkiválóbb mai tudósai, költői, írói (pl. a manysi J. Rombangyjeva, J. Sesztalov).

Ebben az időszakban azonban kétségkívül »új« központtá női ki magát (mintegy negyed századra, 1950 és 1980 között) a SZUTA moszkvai finnugor intézete V. I. Litkin irányításával, a Tartui Egyetem Finnugor Tanszéke Paul Ariste irányításával, a finnugor köztársaságok egyetemeinek saját nemzetiségi tanszékei (Petrozavodszkban, Sziktivkarban, Szaranszkban, Izsevszkben, Joskar-Olában, Ungváron), s további kisebb műhelyekben Hanti-Manszijszkban, Kudimkarban s egyebütt. Leningrád azonban nem tűnik el mögöttük. Bubrih halála után a sokoldalú, köztiszteletnek és szeretetnek örvendő politikus, A. Popov professzor, majd 1957-től 1991-ig Z. M. Dubrovina viszik tovább a lángot. De gyakorlati szempontoknak is érvényesülniük kell, s ilyképp a Finnugor Tanszéken a finnugrisztika mint tudomány visszaszorulásával előtérbe került a finn és a magyar nyelv oktatása, amelyek önálló szakká formálódtak. Ilyképp hatékonyabbá váltak a nemzetközi kapcsolatok, államközi szerződés alapján folyamatosan dolgoznak itt magyar és finn vendégtanárok, lektorok, meghívott előadók. De megszaporodtak e városban a tényleges külföldi finnugristák is, elsősorban nyelvi anyaggyűjtés céljából hosszabb ideig csak itt tevékenykedhetnek – főként a Herzen Főiskola hallgatóit igénybe véve – olyan neves tudósok, mint Lakó György, Kálmán Béla, Hajdú Péter, Rédei Károly, Gulya János, Bereczki Gábor, Sal Éva, Mikola Tibor és mások. A finn kollégák közül még többen és sűrűbben fordulnak meg itt (és Petrozavodszkban) – pl. V. Kaukonen, O. Ikola, P. Virtaranta.

E város múzeumai, kézirtárai és egyéb gyűjteményei is kimeríthetetlenül gazdagok, s még számtalan – eddig fel nem tárt, nem is sejtett – kincset rejtene a tudomány számára. (Gondolok egyebek között a Fontanka-parti egykori »nemzetiségi könyvtár«-ra, amelyet magam is csak túl későn »fedeztem fel«!)

De térjünk vissza a jelenbe! Ahogy elnézem, a Finnugor Tanszék nem helyben járt, sokat, öröndetesen fejlődött a lepergett évtizedekben. Az egykori kedves kollégák mellett fiatalokat is látok, a könyvtár is jelentősen gazdagodott. Csak a hallgatók nem változtak. Természetesen továbbra is dominálnak a hölgyek, akikről az esendő tanár nem tudja levenni a szemét. Talán azért sem, mert ide járnak egyetemre, s ez a város változatlanul gyönyörű és fiatal. S mit mondhatok, érezhetek én? Miután fölmutattam »Pityer« finnugrisztikájának néhány mozaikdarabját, Önökre nézek, majd az Egyetem kapuján tekintve a Bronzlovasra, az Izsák székesegyházra, átlibbenek, lebegek a múltból 2000-be, s lélekben ifjabb leszek. Sok sikert kívánok szeretett régi munkahelyemnek, az egyetemnek, a karnak, a tanszéknek, az itteni finnugor kutatásoknak – és e csoda városnak történelmünk 3. évezredében.